

HAJDEGER I MULA SADRA – POJMOVNA EVIDENTNOST I SUŠTINSKA NEDOKUČIVOST BITKA

Muamer Halilović

*Grupa za religijsku civilizaciju,
Centar za religijske nauke „Kom”, Beograd, Srbija*

Razmatrajući filozofske stavove utemeljivača islamske transcendentne filozofije Mula Sadre Širazija i jednog od najznačajnijih predstavnika savremene egzistencijalističke škole Martina Hajdegera, primećujemo određene sličnosti. Obojica su pitanje bitka smatrali ključnim pitanjem filozofskih sistema koje su utemeljili. Međutim, iako primećujemo da su oni svoje filozofsko istraživanje otpočeli sa sličnog polazišta – tj. pitanjem o bitku – ipak, u detaljima njihovih filozofskih sistema uočavamo veoma značajne razlike. Detaljno obrazlaganje njihovih filozofskih razlika, razume se, zahteva mnogo obimniju studiju. Međutim, u ovom radu, autor nastoji da ukaže na neke aspekte sadržinskih i metodoloških razmimoilaženja ova dva filozofa koja se pojavljuju već na samom početku njihovih filozofskih istraživanja, tj. prilikom obrazlaganja autentičnosti doktrine o pojmovnoj evidentnosti i suštinskoj nedokučivosti bitka. Ta tema, koja je na prvi pogled ista kod Mula Sadre i Hajdegera, detaljno se razmatra u ovom radu, te se najzad ukazuje na četiri fundamentalne razlike koje se tim povodom pojavljuju kod ovih filozofa. S druge strane, kako ova tema ima temeljnu ulogu u daljem razvoju njihovih filozofskih sistema, autor zaključuje da korene njihovih kasnijih i značajnijih razmimoilaženja, između ostalog, treba potražiti i u toj doktrini.

Ključne reči: *bitak, Hajdeger, Mula Sadra, pojmovna evidentnost, suštinska nedokučivost*

1.0. Uvod – istorija pitanja o bitku

1.1. Pitanje o bitku u starogrčko i aleksandrijsko doba

Još u doba antičke Grčke, pitanje o bitku je predstavljalo jednu od najvažnijih tema o kojima su filozofi razmišljali. Pitagora, koji je govorio o solidarnosti bitka u svetu koji je on ponajviše predstavljao kroz matematičke i geometrijske principe (videti: Gottlieb 2005: 53–57), Heraklit, koji je sebe pronalazio u svom nestabilnom bitku, te koji je zagovarao teoriju o jedinstvu suprotnih entiteta (videti: Peters 1967: 178), Parmenid, koji je o biću govorio kao o jedinoj istini (videti: Forugi 2000: 14–15), i svi ostali predsokratovci – pokušavali su da odgovore na veoma složeno pitanje o bitku. Ta tradicija je nastavljena i nakon Sokrata. Njegov renomirani naslednik Platon svoju filozofiju je u potpunosti zasnovao na bitku. Ta činjenica se primećuje i kod Platonovog najslavnijeg učenika Aristotela, koji je eksplicitno naglasio da se filozofija, odnosno metafizika, bavi izučavanjem bitka kao bitka (engl. *being as being*) i atributa koji zavise od bitka zbog posebne prirode koju on ima (Aristotle 2012: IV/1).

Starogrčka filozofska tradicija preciznog razmatranja bitka i njegovih raznih karakteristika i atributa prenesena je u Aleksandriju. Ostavljajući po strani razna razmimoilaženja između sledbenika Aristotela i sledbenika Platona, predstavnici aleksandrijske škole mislili su da je potrebno približiti stavove ova dva filozofa jer su smatrali da je to jedini način da se dođe do jednostavnijeg, a ujedno pouzdanijeg rešenja pitanja o suštini bitka. Dakle, tri osnovna principa koje Plotin, jedan od najslavnijih predstavnika aleksandrijske škole, spominje u svojoj filozofiji – Jedan (Bog), intelekt i duša (videti: Plotin 1991: V/1, V/9) – jesu razne manifestacije jedinog bitka koji označava predmet svih njegovih razmatranja i razmatranja njegovih sledbenika.

1.2. Pitanje o bitku u ranom razdoblju religijske filozofije

Mladicu aleksandrijske filozofske škole u ranom razdoblju srednjeg veka brižljivo su negovali predstavnici hrišćanske filozofije. Međutim, ono što je u tom periodu ostalo nepromenjeno jeste predmet njihovog razmatranja. Pitanje o bitku svoje mesto nije ustupilo nijednom drugom pitanju. Razume se, zbog neosporivog značaja hrišćanstva, pitanje o bitku je dobilo intenzivniji religijski aspekt, te je vrlo često dovođeno u veoma blisku vezu sa pitanjem o postojanju Boga. Nešto kasnije, presudnu ulogu je imala pojava islama, pa kasnije i formiranje raznih islamskih filozofskih škola – od peripatetičke, preko iluminativne, pa sve do transcendentne. Islamska peripatetička škola je predstavljala početak te tradicije u islamskom svetu. Iako je prilikom uteme-

ljenja imala veliku sličnost sa tradicionalnom aleksandrijskom školom koja je zagovarala zbližavanje Aristotelovih i Platonovih stavova, odnosno tumačenje Aristotelovih filozofskih i kosmoloških stavova iz perspektive intelektualne baštine koju je za sobom ostavio njegov slavni učitelj, islamska peripatetička škola je blagovremeno predstavila potpuno originalni pristup osnovnom predmetu filozofije, odnosno metafizike. Knjige, traktati i poslanice koje su svojevremeno ispisali Abu Nasr Farabi i Ibn Sina (Avicena), ali i mnogi drugi muslimanski peripatetički filozofi, isključivo se osvrću na pitanje o bitku i na razmatranje raznih karakteristika i atributa bitka. Njihova dela su, razume se, imala veoma blizak odnos i sa ontologijom koju je tradicionalno nudila islamska vera. Otuda, islamska peripatetička filozofija prvi put je ponudila potpuno sistematizovani primer religijske filozofije, koja je nešto kasnije, u delima Svetog Anselma, Svetog Tome Akvinskog i Svetog Bonaventure prezentovana i u duhu nove hrišćanske srednjovekovne filozofije.

Blagovremeno je dolazilo do značajnih promena, kako u islamskoj tako i u hrišćanskoj filozofiji. Odgovori koji su na pitanje o bitku ponuđeni u islamskoj gnostičkoj tradiciji nedvojbeno su uticali i na islamsku filozofiju. Utemeljenje iluminativne filozofije trudom Šihabudina Suhrevardija, poznatijeg kao Šejh Išrak, pa kasnije i nastanak racionalnih škola u Širazu i u Isfahanu – imali su cilj da usavrše dragocene doprinose islamske filozofije koje su realizovali predstavnici islamske peripatetičke škole. Međutim, ono što je važno jeste to da su se islamski filozofi u svim ovim periodima čvrsto držali užeta koje je bilo vezano za pitanje o bitku. To, ipak, nije bio slučaj sa sudbinom hrišćanske srednjovekovne filozofije.

1.3. Pitanje o bitku u novovekovnoj zapadnoj filozofiji

Zbog kolektivne kritike uloge crkve u društvu od strane poslerenesansnih mislilaca, došlo je do praktične, pa kasnije i do teorijske sekularizacije, povodom koje je hrišćanska filozofija u potpunosti marginalizovana. Vremenom su se pojavljivale razne filozofske škole koje su se velikom brzinom udaljavale od svoje izvorne tradicije. U ovim reformama, ni pitanje o bitku nije bilo izuzetak. Nakon što je Dekart ponudio svoj *subjektivistički* filozofski sistem tako što je bitak isključivo *prepustio* čoveku koji misli (Descartes 1962: I/101), on je otvorio novi list u istoriji filozofije. On je, naime, implicitno ukazao na to da filozofi jedino mogu da razmatraju sebe, a ne bitak izvan sebe. Ono što je Dekart podrazumevao, Kant je eksplicitno objasnio. Kako je odvojio domen nomena od fenomena, te pošto je tvrdio da je nomen nedokučiv, Kant je vrlo odlučno pitanje o bitku sveo na pitanje o čovekovom poimanju. Otuda, veliki broj njegovih kritičara smatra da je Kant na mesto ontologije stavio epistemologiju. Ovo otuđenje od bitka nisu mogli da nadoknade ni

predstavnicima kasnijih filozofskih škola. Naprotiv, oni su svojim doktrinama ovom otuđenju još više doprineli.

U takvim okolnostima, rođen je jedan od najslavnijih savremenih zapadnih filozofa Martin Hajdeger (1889–1976) koji je pitanje o bitku u filozofiji istakao na sebi svojstven način. On je tvrdio da filozofska tradicija od drevnih vremena ide pogrešnim putem. Hajdeger je pitanje o bitku smatrao osnovnim pitanjem filozofije, odnosno metafizike. Međutim, tvrdio je da su filozofi nakon Heraklita, a naročito od Aristotela pa nadalje, suštinu bitka razmatrali kroz partikularna postojanja, odnosno kroz bivstvjuće entitete (nem. *seiendes* – engl. *beings*), a ne kroz sami bitak (nem. *sein* – engl. *being*). Dakle, njegova kritika nije bila usmerena isključivo na filozofe koji su nastupali u senci Dekartovog subjektivizma. On se najviše fokusirao na Aristotela, tako da su se ime ili stavovi tog starogrčkog filozofa „direktno ili indirektno pojavljivali skoro na svakoj stranici Hajdegerovog dela *Bitak i vreme*” (Sheehan 1975: 87).

1.4. Pitanje o bitku kod Martina Hajdegera

Iako je u potpunosti prihvatao Aristotelovu ambicioznost u pronalaženju pouzdanog odgovora na pitanje o bitku, Hajdeger je smatrao da je slavni starogrčki filozof pogrešio onda kada je to pitanje sveo na pojmovne razine (videti: Ahmadi 2003: 190). Drugim rečima, na osnovu Hajdegerovih konstatacija, Aristotel je suštinu bitka tražio u pojmovnoj prisutnosti raznih bivstvjućih entiteta kod čoveka koji ih poima. Naravno, krajnji rezultat koji nam takva vrsta istraživanja bitka može ponuditi jeste pronalaženje značenja pojma bitka i njegovih podela i karakteristika, a ne i njegove suštine. Upravo iz tog razloga, Hajdeger je smatrao da odgovor na pitanje o bitku treba potražiti u onome što je on nazivao „bitkom-u-svetu” (nem. *in-der-Welt-sein* – engl. *being-in-the-world*).

Dakle, pošto je jedino čovek, na prisutan, odnosno praktičan način, svestan takvog bitka (bitka-u-svetu), te pošto jedino on može realizovati to istraživanje, suštinu tog bitka treba pronaći u samom čoveku za kojeg, kao takvog, Hajdeger koristi termin „Dasein” (tubitak) – „da” (tu) i „sein” (biti)¹. Takođe, pošto se ta nova ontologija na fundamentalniji način bavi pitanjem o bitku (nem. *sein*), a ne pitanjem o postojanjima, odnosno o bivstvjućim entitetima (nem. *seiendes*) – što je bio slučaj sa istraživanjima većeg dela filozofa – Hajdeger je svoje istraživanje nazvao fundamentalnom ontologijom.

1 „Terminom 'Dasein' [...] Hajdeger označava čoveka da bi se ogradio od tradicionalnog poimanja smisla čoveka. [...] Naziv tubitak sugerise da je čovek bivstvjuće koje se bitno razlikuje od svakog drugog bivstvjućeg [...]. Bit tubitka je u njegovoj egzistenciji, reći će Hajdeger, način na koji čovek jeste u svetu” (Petrović 1988: 25).

Deo istoričara filozofije tvrdi da je Dekartov subjektivizam oličen u okviru Kantovih kategorija i Huserlovog fenomenološkog pristupa bitku, te da je Hajdegeru dao novu ideju u vezi s tim da je jedini autentičan način za početak njegove fundamentalne ontologije – u okviru koje je povratkom ka bitku on otpočeo novo istraživanje o bitku – upravo sam čovek, tj. tubitak (*Dasein*). Naravno, ovu tvrdnju nipošto ne možemo prihvatiti u celini. Međutim, ona je u određenoj meri opravdana. U prilog tome možemo spomenuti da Hajdeger ističe da je Dekart prenebregao opšteprihvaćeno srednjovekovno filozofsko stanovište u vezi s tim da je čovek, poput svakog drugog postojanja, deo bitka. Otuda, Hajdeger smatra da je Dekart prvi put u istoriji filozofije čoveka stavio naspram svega drugog, i da je samim tim otvorio put za fundamentalnije poimanje njegovog bitka, odnosno *Daseina* (videti: Heidegger 1979: IV/86). Istina, on tvrdi da ti novovekovni filozofi, uključujući i samog Dekarta, nisu u potpunosti ostali dosledni tom principu, te da su suštinu bitka (nem. *sein*) smatrali evidentnom, pa su svoja ontološka istraživanja fokusirali na suštine raznih postojanja, odnosno bivstvjućih entiteta (nem. *seiendes*), a ne na sami bitak (videti: Heidegger 1996: 43–44).

Hajdeger je, takođe, smatrao da takvi stavovi većeg dela filozofa koji su mu prethodili dovode do redukcije rasprave o bitku na: nauku, tehnologiju, ideologiju i svetonazor. Otuda, suština bitka se u potpunosti gubi. Na taj način, on tvrdi da je klasična – pa do određene mere i novovekovna filozofija – svet dovela do mrtvila, tj. do stanja potpunog nihilizma koji se može prevazići isključivo kroz povratak ka istinskom bitku.

1.5. Pitanje o bitku kod Mula Sadre Širazija

Stanje u islamskoj filozofiji nije bilo slično onom koje se odvijalo na Zapadu. Pitanje o bitku (ar. *al-vudžud*) kod muslimanskih filozofa je vremenom sve češće razmatrano, tako da je ontologija sve intenzivnije predstavljala osnovnu filozofsku disciplinu. Istina, na tragu aleksandrijske filozofske škole, islamska peripatetička filozofija, prezentovana uglavnom u delima Abu Narsa Farabija i Ibn Sine (Avicene), mogla je biti podređena pomenutim Hajdegerovim kritikama jer je na pitanje o bitku odgovarala razmatranjem pojma bitka stečenog iz bivstvjućih entiteta. Međutim, prateći istoriju kasnije islamske filozofske tradicije, primećujemo da je ontologija nakon islamske peripatetičke škole blagovremeno prevazilazila okvire apstraktnog i pojmovnog razmatranja bitka. Iako korene takvog preokreta pronalazimo i u poslanicama koje je Ibn Sina napisao pred kraj života, taj pokret je ipak u velikoj meri realizovao glavni predstavnik iluminativne filozofije Šihabudin Suhrevardi, poznatiji kao Šejh Išrak.

Dakle, proces povratka bitku (nem. *die Kehre*) – kako ga nazivaju analitičari Hajdegerovih dela – u islamskoj filozofiji je otpočeo intelektualnim naporima Šejha Išraka. Istina, on nije uspeo da u potpunosti sistematizuje taj proces. Otuda, u brojnim slučajevima primećujemo terminologiju koja je preostala iz takozvane tradicionalne ontologije, koja je promatrala razna postojanja, tj. bivstvujuće entitete (ar. *al-maudžudat*), umesto samog bitka (ar. *al-vudžud*). Sistematizaciji i institucionalizaciji procesa povratka bitku u islamskoj filozofiji umnogome je pomogla i islamska doktrinarna gnostička tradicija koju je utemeljio Ibn Arabi, a koja je značajno uticala na stavove Mula Sadre Širazija i transcendentne filozofije (ar. *al-hikmat al-mutaʿalija*) koju je on utemeljio. Naime, kako je svoj filozofski sistem podigao na temeljima već postojeće istinske ontologije, čiji je osnovni cilj bilo razmatranje suštine bitka a ne bitaka, odnosno bivstvujućih entiteta, Mula Sadra nije predstavljao reformatora u islamskoj filozofiji, već je tu već postojeću tradiciju u velikoj meri usavršio.

Dakle, kako razni tokovi u islamskoj filozofiji nisu bili identični onima koji su se odvijali na Zapadu, sintagmu „povratka bitku” u tim dvema tradicijama ne možemo pojmiti na sličan način. Takođe, iako postoje određene sličnosti između Martina Hajdegera i Mula Sadre Širazija u njihovom ophođenju prema pitanju bitka (nem. *sein* – ar. *al-vudžud*), ipak, njihove uloge ne treba smatrati istima.

Ovaj rad nastoji da u sažetom obliku prikaže osnovne sličnosti i razlike u stavovima o bitku ova dva slavna svetska filozofa. Obojica su pisali o iskustvu bitka, a ne o njegovom poimanju. Oba filozofa su smatrala da suštinu bitka ne možemo definisati i obojica su isticala značaj čoveka među ostalim bićima. Međutim, svaki od njih je ova pitanja posmatrao sa posebnog staništa. Hajdeger je čoveku pridavao originalni egzistencijalni položaj, dok to nije bio slučaj sa filozofijom Mula Sadre. Hajdeger nije detaljno obrazložio epistemički položaj pojma koji naš um apstrahuje iz suštine bitka, već je samo detaljno pisao o njegovom praktičnom poimanju, dok je Mula Sadra, s velikom preciznošću, to učinio. Najzad, metodološki pristup pitanju bitka kod ovih filozofa nije bio zasnovan na istim fundamentima.

Razume se, u ovom radu se ne možemo detaljno posvetiti promatranju svih ovih pitanja. Otuda, u nastavku ćemo podrobnije obrazložiti sličnosti i razlike između Mula Sadre Širazija i Martina Hajdegera kada su njihovi stavovi o pojmovnoj evidentnosti i suštinskoj nedokučivosti bitka u pitanju. Kako ovo pitanje ima fundamentalnu i veoma presuđujuću ulogu u formiranju ostalih epistemoloških i ontoloških doktrina ova dva filozofa, smatramo da ovaj rad može predstavljati početak opsežnijeg istraživanja o sličnostima, odnosno razlikama, u filozofskim stavovima ovih filozofa.

2.0. Položaj bitka u filozofiji

Već smo spomenuli da je Hajdeger veliki period starogrčke, srednjovekovne i novovekovne filozofije smatrao razdobljem otuđenja od bitka (Hajdeger 1996: 2). On je tvrdio da ukoliko posvetimo pažnju raznim bivstvujućim entitetima, te ukoliko budemo želeli da suštinu bitka dokučimo posredstvom poimanja tih entiteta, ne samo da nećemo postići svoj naum, već nećemo biti u stanju ni da promotrimo suštinu pomenutih entiteta. Otuda, on je zagovarao „povratak bitku”.

Proces „povratka bitku” u Hajdegerovoj filozofiji nipošto nije ostao nerazjašnjen. Zapravo, detaljna analiza tog procesa sačinjava celokupnu njegovu filozofiju. U tom nizu, Hajdeger filozofski sistem svog prethodnika Edmonda Huserla nije smatrao potpuno odgovarajućim za potrebe i nužnosti ovog preokreta. Otuda, napravio je određene fundamentalne izmene. Naime, „formalna ontologija” (engl. *formal ontology*) o kojoj je Huserl s velikom posvećenošću govorio, kod njegovog naslednika je preobličena u „fundamentalnu ontologiju” (engl. *fundamental ontology*), čiji je cilj da razotkrije suštinu bitka. Deo Hajdegerovih kritičara ovu vrstu ontologije naziva neoaristotelovskom ontologijom, koja je napravila veliku promenu u predmetu filozofije, odnosno metafizike. S druge strane, Huserlova „transcendentalna svest” (engl. *transcendental consciousness*), koja je tumačena kao subjekt razmatranja istine, u filozofskom sistemu njegovog učenika Hajdegera, nakon velikih strukturalnih izmena, predstavljena je kao tubitak – *Dasein*. Ovom promenom savremeni nemački filozof želeo je da odstrani mogućnost bilo kakvog uplitanja pojmovnog, a ne praktičnog, poimanja bitka. Treća fundamentalna izmena koju je Hajdeger sproveo u odnosu na Huserlovu filozofiju bila je u tome što je on umesto „intencionalnosti (engl. *intentionality*) u predmetu saznanja”, koja je omogućavala postizanje saznanja, upotrebio i utemeljio sintagmu „bitak-u-svetu” (nem. *in-der-Welt-sein* – engl. *being-in-the-world*) o kojoj smo ranije govorili (videti: Macquarrie 2003: 84).

Prema tome, položaj bitka u Hajdegerovoj filozofiji možemo sumirati na sledeći način.

Predmet filozofije, odnosno metafizike, jeste bitak, a ne razni bivstvujuci entiteti. Suštinu bitka nije moguće dokučiti pojmovnim strukturama razuma, već je potrebno na prisutan, tj. praktičan način, istražiti njegovu suštinu. Pošto to istraživanje zadire u suštinu bitka a ne u njegove entitete, Hajdeger je tu ontologiju nazvao fundamentalnom ontologijom. Međutim, pošto isključivo čovek ima svest o takvom istraživanju, samo ga on može i sprovesti. Prema tome, jedino čovek – kojeg Hajdeger u tom kontekstu naziva tubitkom – može biti subjekt tog istraživanja. S druge strane, pošto je reč o praktičnom a ne o pojmovnom saznanju, i predmet ovog

istraživanja treba da bude bitak tubitka, a to je ono što Hajdeger naziva „bitkom-u-svetu”¹.

Mula Sadra, takođe, ističe položaj bitka u filozofiji. Iako ne govori o otuđenju od bitka u islamskoj filozofiji, ipak on tvrdi da su islamski filozofi pre njega promatrali esenciju (ar. *al-mahija*) a ne sami bitak (ar. *al-vudžud*). Štaviše, on eksplicitno ističe da je u prvom delu života smatrao da je esencija primarna, te da je isključivo božijim nadahnućem razotkrio da postojeći svet ispunjava isključivo bitak:

„Svestrano sam branio njihovu [reč je o ranijim filozofima] ideju o primarnosti esencije i apstrahovanosti egzistencije, sve dok me moj Gospodar nije uputio i izvesnim otkrovenjem oplemenio da je istina suprotna onome što sam zagovarao. Tada sam shvatio da je bitak ono što u potpunosti ispunjava objektivna postojanja, a da njihove esencije do te stvarnosti nipošto ne dopiru [te da se samo apstrahuju u našem razumu]” (Mula Sadra 2004: I/58).

3.0. Pitanje o bitku

Dakle, Hajdeger svoju filozofiju započinje pitanjem o suštini bitka. Već smo objasnili da iz ovog pitanja proizlazi celokupan kontekst njegovog filozofskog sistema, ali i metodologija koju je zagovarao. Naime, bitak u očima ovog slavnog nemačkog filozofa nije nešto poput bivstvujućih entiteta jer svi oni postoje isključivo zbog posebnog odnosa koji imaju sa samim bitkom.

Otuda, Hajdeger se suprotstavlja većini ranijih filozofa jer smatra da su oni u sebi skrivali subjektivističke poglede na bitak pošto su metafiziku predstavljali kao nauku koja treba da razotkrije epistemčki odnos čoveka sa svetom. U tom nizu, čovek je bio subjekat saznanja, dok su sva ostala postojanja predstavljala predmet saznanja. S druge strane, taj odnos je mogao biti pojmljen isključivo posredstvom pojmova, a ne prisutno, ili kako on to naziva praktično. Prema tome, položaj čoveka je redukovan na nivo običnog bivstvujućeg entiteta, koji bez moći poimanja i ne postoji, a položaj bitka je sveden na fenomene koji nam se prikazuju prilikom tog epistemčkog odnosa. U tom procesu, ono što je bilo izgubljeno jesu bitak (nem. *sein*) i čovek (nem. *dasein*). Upravo zbog toga, on se strogo protivio tom *ekstremnom intelektualizmu* (videti: Macquarrie 2003: 85–86), te je tvrdio da se poimanje može objasniti isključivo u okvirima onoga što je on nazivao „bitkom-u-svetu”. „Ovaj subjektivistički pogled na svet”, smatra Hajdeger, „svoj vrhunac

1 Ovu razliku u suštini čoveka kod Hajdegera deo analitičara objašnjava tako što smatra da se subjektivni aspekt čovekovog bitka razlikuje od onog objektivnog, oličnog u obliku predmeta saznanja (videti: Wahl 1978: 223).

manifestuje u Dekartovom 'Cogito ergo sum' jer na tom osnovu od čoveka ne ostaje ništa osim obične supstance koja poseduje moć poimanja, i koja ne bi postojala ukoliko bismo joj oduzeli tu esencijalnu odliku" (Hajdeger 1979: 89)¹.

Neminovni rezultat subjektivističkog pogleda, naime, jeste potpuno odvajanje čoveka od sveta, a najveća šteta koja se pojavljuje tom prilikom jeste njegovo otuđenje od bitka. Upravo zbog toga, Hajdeger smatra da je vreme da se napravi veliki preokret u istoriji filozofije, te da se iskoreni dugovekovni subjektivistički pogled na svet koji je nemilosrdno harao mislima skoro svih filozofa posle Sokrata, i da se povrati bitku. Suštinu tog preokreta sačinjavalo je pitanje o značenju bitka.

Ovaj aspekt kod Mula Sadre treba posmatrati nešto drugačije. Transcendentna filozofija Mula Sadre zaista je filozofija bitka. On ne samo da svoja metafizička razmatranja započinje pitanjem o primarnosti bitka (*asalat al-vudžud*), već tokom svih svojih kasnijih ontoloških razmatranja na pitanje o bitku odgovara s raznih aspekata. Filozofija u njegovim očima predstavlja usavršavanje čoveka posredstvom poimanja istinskog bitka svih postojanja, onakvog kakav on u stvari jeste. Takva filozofija, kako on ističe, neminovno dovodi do izvesnog potvrđivanja bitka na osnovu prisutnog saznanja, ali i na osnovu izvesnih demonstracija (Mula Sadra 2004: 23). Dakle, postoji velika sličnost između filozofskog razmišljanja Mula Sadre i Hajdegera već na samom početku njihovog istraživanja. Obojica pitanje o bitku podrazumevaju kao najosnovnije ili, preciznije rečeno, kao jedino pitanje filozofije, odnosno metafizike. Međutim, u tom nizu primećujemo i određena razmimoilaženja. U nastavku ćemo pokušati da detaljnije obrazložimo njihove stavove o tome.

4.0. Pojmovna evidentnost i suštinska nedokučivost bitka

Hajdeger je insistirao na neodgonetljivoj razlici između pojma i suštine bitka. On je tvrdio da je svesno ili nesvesno prenebregavanje ove razlike kasnije starogrčke filozofe dovelo do otuđenja od suštine bitka. Hajdeger ističe da je subjektivizacija i redukcija bitka u prosti pojamovni oblik dovela do toga da je pitanje o bitku predstavljalo potpuno apsurdno i besmisleno pitanje iako je bitak, na samom početku, starogrčkim filozofima predstavljao

1 Ova Hajdegerova opaska odnosi se na sledeće Dekartove reči: „To što ja postojim, jeste izvesna i neopovrgljiva činjenica. Ali do kada? Sve dok mislim. Zato što je moguće ovo pojasniti tako što bi se od mene oduzeo bitak ukoliko bi se od mene oduzela moć poimanja i razmišljanja. Prema tome, ja ne mogu potvrditi ništa osim onoga što je nužno ispravno. Dakle, ja sam isključivo i nužno bitak koji misli" (Descartes 1962: 151–152). Dakle, iako je Dekartov subjektivizam otvorio novi list u istoriji zapadne filozofije, te iako je pripremio tlo za pojavu novih ideja koje su iznosili Imanuel Kant, pa zatim i Edmond Huserl, ipak, Hajdeger je tvrdio da je potrebno napraviti velike promene u njegovim stavovima.

nedokučivu činjenicu čije značenje oni nipošto nisu nagoveštavali (Hajdeger 1996: 21).

Dakle, prema Hajdegerovom mišljenju, pitanje o bitku u tradicionalnoj ontologiji imalo je tri osnovna elementa:

1. Bitak je univerzalan pojam koji se može odnositi na razne entitete.
2. Bitak se ne može definisati jer je suviše jasan i očigledan.
3. Pojam bitka je evidentan.

Ova tri elementa, tvrdi Hajdeger, bila su povod da se suština bitka prenebregne, te da joj se u filozofiji, odnosno metafizici, ne obrati ni najmanja pažnja. Razlog je bio jasan. Nijedno opravdano istraživanje ne može promatrati suštinu evidentnih pojava koje se ne mogu definisati. Ovim povodom, pojam bitka je ostao nerazjašnjen. Međutim, to prema Hajdegerovom mišljenju nije bio glavni problem. Glavni problem je bio u tome što je pitanje o suštini bitka u potpunosti ostalo po strani bilo kakvog istraživanja. Upravo iz tog razloga, ovaj nemački filozof je nalagao da se treba vratiti slavnoj tradiciji predsokratovaca, od kojih on posebno izdvaja Heraklita, te razmatrati suštinu bitka čijom snagom svi entiteti postoje (isto: 24–25).

Sličan pogled na bitak ima i Mula Sadra Širazi. Jedan od njegovih nasljednika Mula Hadi Sabzevari veoma transparentno ukazuje na stav utemeljivača islamske transcendentne filozofije. On ističe da „pojam bitka spada u najočiglednije i najevidentnije pojmove, ali da je njegova suština skrivena u najvećim zastorima” (Sabzevari 1990: II/59). Tragove ovakvog stanovišta pronalazimo i u delima koje je Mula Sadra lično napisao (videti: Mula Sadra 2004: I/31–34; 2007: I/19–21). Međutim, detaljnije istraživanje o ovom aspektu ukazuje na značajne razlike između Mula Sadre Širazija i Martina Hajdegera.

U *Poslanici o bitku* [Risalat al-vudžud] Mula Sadra ističe da su u istoriji filozofije postojala tri stanovišta o značenju bitka:

- a stanovište predstavnika iluminativne filozofije, odnosno intuicijom nadahnutih filozofa;
- b stanovište predstavnika dogmatičke teologije;
- c stanovište mistika.

Nakon što ukratko objašnjava razvoj svakog od pomenutih stanovišta kroz istoriju, Mula Sadra detaljno obrazlaže razne njihove oblike i, eventualno, premise na kojima se oni zasnivaju. O stavovima prve grupe on piše:

„Intuicijom nadahnuti filozofi, sledbenici iluminativne filozofije [u koju grupu spada i on sam], smatraju da 'bitak' ima dva značenja: prvo

značenje je izloženo kroz racionalnu apstrakciju koja predstavlja pojam postojanja i bivstvovanja. Međutim, odnos između pojma i suštinske istine jeste poseban odnos. Pojam, dakle, predstavlja imaginacijski i *ublaženi* oblik suštinskog bitka, a ne suštu apstrakciju. Drugo značenje bitka jeste ono koje direktno i neposredno ukazuje na njegovu istinu. Filozofi na to značenje ukazuju terminima 'istinski bitak' [ar. *al-vudžud al-hakiki*], 'suština bitka' [ar. *hakikat al-vudžud*] ili 'originalni bitak' [ar. *al-vudžud al-asli*]" (Mula Sadra 2006: 453).

Prvo značenje „bitka” potpuno je jasno. Međutim, kada Mula Sadra u nastavku svog teksta objašnjava suštinu drugog značenja, on napominje da je neophodno obratiti pažnju na razliku između bitka, njegovog neposrednog saznanja i njegovog pojmovnog saznanja. Drugim rečima, Mula Sadra tvrdi da bitak ima tri stupnja. Prvi stupanj se odnosi na njegovu objektivnu suštinu, dok se druga dva dovode u vezu sa čovekovim saznanjem. Dakle, saznanje određenog bitka može se realizovati na dva načina. Ukoliko u procesu saznanja pojam ne bude odigravao ulogu neophodnog posrednika, reč je o prisutnom (neposrednom) saznanju (ar. *al-'ilm al-huzuri*). Međutim, ukoliko pojam bude posredovao prilikom sticanja saznanja, onda će se to saznanje nazivati pojmovnim (ar. *al-'ilm al-husuli*). Ovim objašnjenjem, Mula Sadra zaključuje da se termin „bitak” može odnositi na svaki od pomenuta tri aspekta, a da je pomoću neposrednog saznanja moguće dokučiti onaj izvorni aspekt koji predstavlja objektivno vanjsko postojanje (videti: isto).

Drugo stanovište o značenju bitka, smatra Mula Sadra, predstavljali su predstavnici dogmatičke teologije. Kako nisu obratili pažnju na mogućnost neposrednog saznanja, oni su tvrdili da „bitak” ima samo dva aspekta, tj. da, pored svoje objektivne i vanjske suštine, isključivo može postojati u obliku pojmova. Utemeljivač islamske transcendentne filozofije o tome piše:

„Na osnovu stanovišta predstavnika dogmatičke teologije, 'bitak' ne može biti pojmljen osim pomoću pojmova koje čovekov razum apstrahuje iz objektivnih postojanja” (isto: 454).

Ovo stanovište je umnogome bilo prisutno i kod srednjovekovnih zapadnih i islamskih peripatetičkih filozofa. Kasnije ćemo napomenuti da je ovo stanovište upravo ono koje Hajdeger, s punim pravom, u svojoj filozofiji strogo kritikuje.

Najzad, treće stanovište o značenju bitka, kako Mula Sadra ističe, prezentovali su rani mistici koji su pojmovno saznanje u potpunosti odbacivali, te koji su smatrali da, pored objektivnog postojanja, isključivo postoji

čovekovo neposredno saznanje (videti: isto: 454–456). Naravno, ne treba prevideti da Mula Sadra istinske mistike ubraja u prvu grupu, a da pod ovom trećom grupom podrazumeva praktične mistike koji nisu nastojali da svoje stavove obrazlože u doktrinarnom smislu kako bi ustanovili njihove eventualne nedostatke.

Nakon što detaljno obrazlaže svako od pomenutih stanovišta, Mula Sadra zastupa stav intuicijom nadahnutih filozofa. Na osnovu toga, on prvenstveno razlikuje objektivno, vanjsko postojanje (ar. *al-vudžud al-ʾajni*), od onoga što se pojavljuje prilikom njegovog saznanja. Kako je on sam pojasnio, do ovog koraka su skoro svi filozofi složni. Međutim, razlika nastaje u nastavku, prilikom obrazlaganja raznih aspekata saznanja tog bitka. Predstavnici dogmatičke teologije i srednjovekovni filozofi uglavnom smatraju da je to saznanje moguće isključivo posredstvom pojmova, dok su rani mistici uverenja da se ono mora steći neposredno. Opovrgavajući isključivost oba stava, Mula Sadra tvrdi da je saznanje bitka moguće na oba načina iako je njihova epistemička vrednost i te kako različita. Pojmovno saznanje bitka subjektu saznanja razotkriva veoma ublaženu i apstrahovanu nijansu bitka, dok neposredno saznanje ukazuje na njegovu suštinu. Iz ovoga proizlaze rešenja za brojna filozofska pitanja u transcendentnoj filozofiji iz kojih ćemo izdvojiti dva koja su najviše povezana s predmetom našeg trenutnog istraživanja.

Prvo pitanje na koje Mula Sadra nudi odgovor jeste pitanje o evidentnosti, odnosno nedokučivosti bitka. Na osnovu iznesenog stava, možemo jasno zaključiti šta je odgovor Mula Sadre na pitanja o tome da li je bitak dokučiv ili ne, te ukoliko jeste, da li je evidentan ili ne. On smatra da je pojam „bitka” najevidentniji mogući pojam jer taj pojam zapravo osvetljava sve ostale pojmove. Prema tome, nije moguće ponuditi definiciju za taj pojam jer ne postoji nikakav pojam koji bi bio evidentniji od njega, te koji bi mogao da posluži kao *definiens*. S druge strane, on vrlo često piše i o nedokučivosti bitka. Ovde se pojavljuje sledeće pitanje: Ukoliko utemeljivač transcendentne filozofije prihvata mogućnost neposrednog saznanja, u kojem predmet saznanja svojim bitkom biva prisutan kod subjekta saznanja, s kojim objašnjenjem onda tvrdi da je suština bitka nedokučiva?

Detaljan odgovor na ovo pitanje zahteva posebno razmatranje ontoloških stavova Mula Sadre. Međutim, ovde ćemo ukratko obrazložiti da Mula Sadra smatra da je bitak jedinstvene ali gradirane prirode. Otuda, potpuna i apsolutna suština bitka jeste nužno postojanje – koje Mula Sadra naziva monoteistički shvaćenim Bogom – dok niže stupnjeve manifestacije jedinstvenog bitka, prema stanovištu ovog muslimanskog filozofa, sačinjavaju niža postojanja. Nužno biće je nedokučivo, dok su ostali stupnjevi tog jedinstvenog bića dokučivi za one koji dopru do tog nivoa, i koji budu posedovali moć da ga na neposredan, tj. prisutan, način saznaju. Prema tome, odgovor Mula

Sadre na pitanje o evidentnosti, odnosno nedokučivosti bitka, možemo predstaviti kroz sledeće principe:

- 1.0. Saznanje bitka kao pojma je evidentno.
- 2.0. Saznanje bitka kao suštine nije evidentno.
 - 2.1. Bitak kao suština nekada se odnosi na nužno biće. U tom slučaju, bitak je nedokučiv.
 - 2.2 Bitak kao suština nekada se odnosi na ostale stupnjeve jednostavnog bića. U tom slučaju, bitak je dokučiv, ali se dostiže isključivo na prisutan i neposredan način.

U ovom kratkom objašnjenju primećujemo sličnost između stavova Mula Sadre i Hajdegerovog stanovišta u vezi sa evidentnošću, odnosno nedokučivošću bitka. Obojica su saglasni po pitanju evidentnosti pojma koji govori o bitku, kao i po pitanju nedokučivosti suštine bitka. Međutim, u oba pitanja, pojavljuju se značajne razlike u gledištima ovih filozofa. U nastavku ćemo ukazati na dve razlike po pitanju pojmovne evidentnosti bitka i na dve razlike po pitanju suštinske nedokučivosti bitka.

4.1. Razlike po pitanju pojmovne evidentnosti bitka

4.1.1. Prva razlika

Kada govori o pojmovnoj evidentnosti bitka, Hajdeger ne podrazumeva ontološki shvaćen pojam bitka (nem. *sein*), već ukazuje na ontičku predstavu onoga što postoji i što se nama prikazuje (nem. *seiendes*) (videti: Kopleston 1982: 227). Otuda, razlika između pojma i suštine bitka kod njega nije ona razlika koja se pojavljuje između ontoloških i epistemoloških činjenica, već je ona koju on, sasvim inovativno, naziva razlikom između ontologije i ontike.

S druge strane, Mula Sadra po tom pitanju predstavlja potpuno drugačiji stav. Prema njegovom stanovištu, pojam ima umsko postojanje (ar. *al-vudžud az-zihni*), te zbog toga ima dva aspekta. Prvi je ontološki, dok je drugi epistemološki. Shodno prvom aspektu pojma, možemo tvrditi da on postoji. Takođe, možemo govoriti o načinu njegovog postojanja. O tome ćemo detaljnije pisati prilikom obrazlaganja druge razlike između Hajdegera i Mula Sadre. Međutim, kada je reč o drugom aspektu pojma, moramo obratiti pažnju na njegov *ukazivački* aspekt – pojam kao entitet koji pokazuje drugi bitak. Obazirući se na taj aspekt, Mula Sadra predstavlja sledeće generalne podele pojma:

- Pojam – kao *ukazivač* – nekada predstavlja određeni objektivni bitak *bez* aktivnog učešća čovekove racionalne moći. U tom slučaju, pojam nazivamo „esencijalnim pojmom” (ar. *al-mafhum al-mahuvi*).
Primeri: voda, drvo, knjiga, pero, stolica itd.
- Pojam – kao *ukazivač* – nekada predstavlja određeni objektivni bitak *uz* aktivno učešće čovekove racionalne moći. Drugi oblik pojma se, takođe, deli na dve grupe:
 - Objektivni bitak na koji ukazuje pomenuti pojam nekada postoji *izvan* čovekovog uma. U tom slučaju, nazivamo ga „drugorazrednom filozofskom inteligibilijom” (ar. *al-ma’kul as-sani al-falsafi*).
Primeri: pojmovi bitak, uzrok, posledica, jednost itd.
 - Objektivni bitak na koji ukazuje pomenuti pojam nekada postoji *unutar* čovekovog uma. U tom slučaju, nazivamo ga „drugorazrednom logičkom inteligibilijom” (ar. *al-ma’kul as-sani al-mantiki*).
Primeri: rod, vrsta, individualni pojam, klasni pojam itd.

Pojam bitka Mula Sadra svrstava u drugu grupu pojmova, tj. u grupu drugorazrednih filozofskih inteligibilija. Glavna odlika takvih pojmova jeste to što oni ukazuju na činjenicu koja objektivno postoji *izvan* našeg uma, ali za čije saznanje je potrebno aktivno učešće racionalne moći. Na taj način, pojam bitka se razlikuje od pojma drveta jer ne ukazuje na činjenicu koja se manifestuje naspram drugih činjenica – kao što je to slučaj sa objektivnim postojanjem drveta. S druge strane, pojam bitka se razlikuje i od logičkog pojma vrste jer suština na koju pojam bitka ukazuje objektivno postoji, dok suština na koju logički pojam vrste ukazuje postoji isključivo u našem umu prilikom komparativnog razmatranja druga dva pojma. Ovakve podele, kada je u pitanju pojam bitka, ne pronalazimo kod Martina Hajdegera.

4.1.2. Druga razlika

Druga razlika se, takođe, pojavljuje po pitanju evidentnosti pojma bitka. Rekli smo da sa stanovišta Mula Sadre Širazija pojam nema isključivo *ukazivački* aspekt, već da poseduje i onaj *ontološki*. Naime, on postoji iako ima tu moć da ukazuje i na drugo postojanje. U ovom delu, nastojimo da ukažemo na razliku između Hajdegera i Mula Sadre po pitanju ovog (ontološkog) aspekta pojma bitka.

Istina, Hajdeger eksplicitno ne ukazuje na dihotomičnost pomenutih aspekata u pojmovima (*ukazujući* i *ontološki*), iako kasniji komentatori iz nekih njegovih tekstova naslućuju njegov stav po tom pitanju. Primera radi, Džon Mekvori (John Macquarrie), jedan od slavni Hajdegerovih ko-

mentatora i analitičara, tvrdi da Hajdegerova konstatacija o suštinskim razlikama između čoveka i svega osim njega, između ostalog, može poslužiti i u ovoj diskusiji. Kada objašnjava značenje tubitka kod Hajdegera, Mekvori piše:

„Čovek (tubitak), pošto sebe poima, ima poseban odnos sa samim sobom. Taj odnos se ne uspostavlja kada su u pitanju druga bića. Razlog je jasan. Ona ne mogu sebe da saznaju, dok čovek može da sazna i sebe i njih. Dakle, on je ujedno i subjekt i predmet saznanja” (Macquarrie 2003: 56).

Mekvorijeva konstatacija da je „čovek (tubitak), ujedno, i subjekt i predmet saznanja” dobija posebno značenje ukoliko uporedo s njom obratimo pažnju i na Hajdegerov stav o odnosu između bitka (nem. *sein*) i bivstvujućeg (nem. *seiendes*). Nemački filozof, naime, tvrdi da bitak tubitka jeste predmet njegove egzistencijalističke analize, te da taj bitak sačinjava ostale bivstvujuće entitete, a da mi na osnovu tih postojanja apstrahujemo pojam bitka (videti: Hajdeger 1996: 24–25). Ukoliko na ove dve konstatacije uporedo obratimo pažnju, saznaćemo Hajdegerov ontološki stav o odnosu između pojma i suštine bitka. On ne smatra da mi pojam bitka apstrahujemo direktno iz suštine bitka jer je, prema njegovom stanovištu, to moguće isključivo na neposredan, tj. praktičan i instrumentalan način. Insistiranje na čoveku/tubitku – što se jasno primećuje u citiranom odeljku iz dela njegovog komentatora Mekvorija – ovde dobija svoj jasan smisao. Dakle, ovaj savremeni nemački filozof smatra da je pojam bitka u direktnoj vezi sa bivstvujućim entitetima koji svoje postojanje dobijaju od suštine bitka. Upravo iz tog razloga, Hajdeger smatra da nas razna razmatranja o pojmu bitka samo mogu udaljiti od suštine bitka. Otuda, kao što smo ranije spomenuli, nastaje i njegova ambicija da formira „fundamentalnu ontologiju” koja će govoriti o suštini bitka, a ne o njegovom pojmu.

Odnos između pojma i suštine bitka kod Mula Sadre Širazija nije predstavljen na ovaj način. Za što preciznije poimanje njegovog stanovišta po tom pitanju neophodno je da se prisetimo njegovog stava o jednostavnosti (ar. *al-basatāt*) i gradiranosti (ar. *at-taškik*) suštine bitka, kao i stava o tome da bitak isključivo pripada nužnom biću, a da su ostala postojanja, u stvari, manifestacije tog jedinstvenog bića. Imajući u vidu pomenute doktrine, utemeljivač islamske transcendentne filozofije smatra da je nužno biće nedokučivo – kako u pojmovnom, tako i u neposrednom obliku saznanja. Međutim, on ne zagovara ni to da su ostali bivstvujući entiteti (tj. manifestacije) posrednici između suštine i pojma bitka. Naprotiv, on tvrdi da je pojam bitka *ublaženi* – a ne apstrahovani – oblik objektivnog postojanja bitka koji je prisutan u tim

bivstvjućim entitetima (videti: Mula Sadra 2004: I/286; Mula Sadra 2000: V/510; Zonuzi 1977: 316–319).

4.2. Razlike po pitanju suštinske nedokučivosti bitka

4.2.1. Prva razlika

Kao što rekosmo, između ontičkog i ontološkog Mula Sadra ne pravi onakvu razliku kakvu pravi Hajdeger. Rekli smo da je Hajdeger, s punim pravom, razlikovao bitak (nem. *sein*) i bivstvjuće entitete (nem. *seiendes*), te da je tvrdio da prvo predstavlja predmet fundamentalne ontologije, a da drugo sačinjava predmet takozvane naučne, ili pak svakodnevnne rasprave. Otuda, on raspravu o bitku naziva ontološkom, dok rasprave o bivstvjućim entitetima smatra ontičkim (videti: Macquarrie 2003: 52–53). Mula Sadra, takođe, razlikuje bitak (ar. *al-vudžud*) i bivstvjuće entitete (ar. *al-maudžudat*), odnosno manifestacije (ar. *al-mazahir*). Međutim, razlika između tih suština kod njega ne proizvodi metodološku razliku u istraživanju o njima. Iako smatra da je glavni predmet filozofije, odnosno metafizike, istraživanje suštine bitka, ipak Mula Sadra ne zapostavlja ni razmatranja o bivstvjućim entitetima koji prema njegovom stanovištu svoju srž preuzimaju od Jedinog bitka. Ovaj različiti pristup rezultira raznim stavovima ovih filozofa o pitanju suštinske nedokučivosti bitka. U okviru ove razlike ukazaćemo na taj različit pristup, dok ćemo kroz obrazlaganje druge razlike u ovom delu prikazati delokrug nedokučivog bitka sa stanovišta svakog od ovih filozofa.

Mula Sadra zagovara jednostavnost (ar. *al-basatat*) bitka. Da bi dokazao tu tvrdnju, on navodi sledeći argument.

Ukoliko bitak ne bude jednostavan (ar. *al-basit*), onda će on biti složen (ar. *al-murakkab*), što znači da će se sastojati od najmanje dva dela. U tom slučaju, postavljamo pitanje da li svaki od tih delova postoji ili ne, tj. da li njegovu srž sačinjava bitak ili ne. Moguća su tri odgovora:

1. Bitak sačinjava srž i jednog i drugog dela.
2. Bitak ne sačinjava srž nijednog od njih.
3. Bitak sačinjava srž samo jednog od njih.

Kratkom analizom saznajemo da nijedan od ovih mogućih odgovora nije validan. U nastavku teksta obrazložićemo koje neprihvatljive rezultate sadrži svaki od pomenutih odgovora kako bismo se uverili u njihovu neispravnost.

1. Ukoliko bitak bude sačinjavao srž oba pomenuta dela, tada podela na dva dela neće imati smisla, već će, u stvari, biti reči o jednom delu – o bitku.

2. Ukoliko bitak ne bude sačinjavao srž nijednog od tih delova, onda ti delovi, u stvari, i ne postoje.
3. Ukoliko bitak bude sačinjavao srž samo jednog dela, onda možemo zaključiti da samo taj deo postoji, te da drugi deo i ne postoji. Po tom osnovu, ponovo neće biti reči o dva dela, već samo o jednom postojećem bitku.

Na ovaj način, Mula Sadra ukazuje na to da nijedan od mogućih odgovora nije validan. Prema tome, ni opcija da bitak sačinjavaju razni delovi ne može biti validna. Otuda, potpuno izvesno saznajemo da bitak ne može biti složene prirode, već da je on potpuno jednostavan.

U nastavku ove diskusije, Mula Sadra postavlja sledeće pitanje: Kada smo na izvestan način zaključili da je bitak jednostavan – te da njegovu srž ne sačinjavaju razni delovi – kako onda objasniti esenciju? Drugim rečima, kakav je precizan odnos između bitka i esencije? Odgovor na ovo pitanje predstavlja veoma značajan aspekt transcendentne filozofije Mula Sadre. Naravno, u ovom kratkom radu nećemo imati priliku da ukažemo na sve argumente i racionalne analize pomoću kojih ovaj muslimanski filozof stiže do svojih zaključaka. Međutim, spomenućemo da on najzad tvrdi da je jednostavni bitak primarni aspekt u svim stupnjevima bivstvjućih entiteta, te da esencija isključivo predstavlja granice postojanja svakog od tih ograničenih entiteta. Shodno tome, razume se, esencija i te kako pomaže pri definisanju raznih ograničenih entiteta. Otuda, takođe, možemo zaključiti da bitak kao bitak, koji nema nikakvo ograničenje i koji je potpuno jednostavan – a koji Mula Sadra smatra nužnim bićem i koji poistovećuje s monoteistički shvaćenim Bogom – ne može posedovati nikakvu esenciju.

Odnos između nužnog bića i ostalih bivstvjućih entiteta Mula Sadra objašnjava u dve razine. U prvoj, on govori o gradiranosti egzistencije, dok nešto kasnije, na mesto gradiranosti postavlja manifestaciju. Prema tome, on najpre piše o tome da je jednostavni bitak gradirane prirode, te da se proteže kroz razne stupnjeve bivstvjućih entiteta. To stepenasto protezanje proizvodi ograničenja iz kojih proizlazi esencija. Međutim, u drugom, transcendentnom aspektu svoje filozofije, on piše da je odnos između bitka i bivstvjućih entiteta tananiji od toga da bi se mogao opisati pomoću gradiranosti jednostavnog bitka. U tom nizu, on tvrdi da je bitak jednostavan (ar. *al-basit*), jedan (ar. *al-vahid*) i nužan (ar. *al-vađib*), te da je nemoguće da išta osim njega poseduje čak i najblaži oblik postojanja. Prema tome, ono što je ranije nazivao bivstvjućim entitetima (ar. *al-maudžudat*), u ovoj razini Mula Sadra naziva manifestacijama (ar. *al-mazahir*) jedinog bitka.

Na osnovu toga, ono što Mula Sadra smatra nedokučivim jeste nužni bitak, a ne ostali bivstvjući entiteti, odnosno manifestacije. Naravno, on tvrdi

da je njihova suština dokučiva isključivo na prisutan i neposredan način, a ne posredstvom pojmova. O tome ćemo detaljnije pisati prilikom obrazlaganja druge razlike. Međutim, ovde želimo da razjasnimo odnos između pojma i suštine bitka – onakvog kakvog ga opisuje Mula Sadra.

On tvrdi da pojam bitka spada u grupu gradiranih (stepenastih/ekvivoknih) pojmova, te da se na svoje primere odnosi s različitim merama intenzivnosti. Ovu tvrdnju Mula Sadre jedan od slavni komentatora njegovih dela objašnjava tako što piše da postoje dve vrste pojmova:

- univokni pojmovi (ar. *al-mafahim al-mutavatija*)
Ova grupa pojmova, bez ikakve razlike, potpuno podjednako se odnosi na sve svoje primere. Pojam „knjiga” se na sve vrste knjiga odnosi podjednako. Nemoguće je, dakle, reći da pojam „knjiga” više ukazuje na knjigu A nego na knjigu B.
Primeri: knjiga, drvo, oblak, pero itd.
- ekvivokni pojmovi (ar. *al-mafahim al-mušakkaka*)

Druga grupa pojmova, kao što maločas rekosmo, na neke primere se odnosi s većom intenzivnošću u odnosu na druge. Sunčeva svetlost predstavlja značajniji i intenzivniji primer za pojam „svetlosti” u odnosu na svetlost koju proizvodi sveća. Isti je slučaj i sa pojmovima visine, toplote, beline itd. (videti: Sabzevari 1990: I/17).

Kako suštinu bitka, odnosno njegovih manifestacija, smatra gradiranom, Mula Sadra tvrdi da pojam bitka spada u grupu ekvivoknih pojmova. Naravno, sudeći po njegovim ontološkim doktrinama – o kojima smo već ukratko pisali – ovaj zaključak nije nipošto neočekivan. Trebalo bi da pojam bitka ukazuje na razne stupnjeve jednostavnog i jednog bića. Razume se, to ukazivanje ne može predstavljati istu meru intenzivnosti kod nužnog bića i kod nižih stupnjeva njegove manifestacije. Shodno tome, mi možemo da saznamo pojam nužnog bića, ali nikako ne možemo da dokučimo suštinu njegovog bitka. Situacija kod bivstvujućih entiteta je drugačija. Mi, naravno, i u njihovom slučaju možemo da saznamo pojam koji ukazuje na njihovo biće. Međutim, ukoliko sopstveni bitak – ono što bi Hajdeger nazvao tubitkom – usavršimo do stupnja različitih bivstvujućih entiteta, tada ćemo biti u stanju da na neposredan i prisutan način saznamo i njihovu suštinu. Mula Sadra ističe da čovek ima tu mogućnost da preraste u najsavršeniju manifestaciju nužnog i jedinstvenog bića (videti: Mula Sadra 2004: II/331–332).

Dakle, primetili smo da Mula Sadra razmatranja o bivstvujućim entitetima – u Hajdegerovoj terminologiji *seiendes* – ne izdvaja iz svoje ontologije, te da ih ne smatra *ontičkim*. Naravno, on ističe da je vrhovni i krajnji cilj njegove ontologije razmatranje suštine bitka, tj. nužnog bića, a ne bivstvujućih

entiteta, tj. manifestacija. Međutim, on nipošto ne opovrgava ni instrumentalnu ulogu tih manifestacija na tom putu. Taj pristup je potpuno različit od onog Hajdegerovog, u kojem nemački filozof smatra da će se njegova fundamentalna filozofija baviti isključivo bitkom, a ne bivstvujućim entitetima, odnosno ontologijom, a ne ontikom.

Ovaj različiti pristup bitku kod ova dva filozofa uticao je na to da delokrug nedokučivog bitka sa njihovog stanovišta bude potpuno različit. U nastavku ćemo detaljnije ukazati na tu razliku.

4.2.2. Druga razlika

Rekli smo da obojica filozofa određeni aspekt bitka smatraju nedokučivim. Međutim, njihova stanovišta se razmimoilaze kada je u pitanju delokrug tog nedokučivog bitka. Po tom pitanju, reči Mula Sadre potpuno su eksplicitne. Prema njegovom mišljenju, bitak iz kojeg možemo apstrahovati esenciju može biti pojmljen. Razlog je jasan. Esencija predstavlja egzistencijalne granice jednog bitka koje ga odvajaju od drugih i na osnovu kojih možemo da ponudimo njegovu relevantnu definiciju. Međutim, ukoliko određeni bitak ne bude imao nikakvo ograničenje – što je slučaj sa nužnim, odnosno jedinim bićem – tada on neće imati ni esenciju. Otuda, takav bitak neće biti epistemički dokučiv, naravno, osim za samo nužno biće.

Na drugoj strani, primećujemo da konstatacije nemačkog filozofa prilikom obrazlaganja raznih dimenzija pitanja nedokučivosti suštine bitka nisu toliko jasne i eksplicitne. Na nekim mestima, on piše o tome da tubitak ima mogućnost da prisutno, tj. praktično, sazna bitak. Međutim, pišući na drugim mestima o tome da je jedini način istraživanja bitka onaj koji je njegov prethodnik Edmond Huserl (Edmund Husserl) utemeljio i nazvao fenomenologijom (videti: Macquarrie 2003: 59), on je implicitno prihvatio nedokučivost suštine samog bitka¹. Ovo pitanje još više komplikuje Hajdegerov

1 Hajdeger je imao na umu da rekonstruiše Huserlovu fenomenologiju. Fenomenologija nastoji da se bavi bitkom koji je „tu” u nekom biću. Međutim, „hermeneutička fenomenologija, prema Hajdegerovom mišljenju, mora da se okrene faktičnosti života u kojoj već postoji isprepletenost 'subjekta' (koji više ne može biti viđen na tradicionalan način kao subjekt) i 'sveta'. Tako rekonstruisana fenomenologija, time što se pretvara u analizu bića otvorenog prema bitku (bića-u-svetu), postaje ontologija, a pošto je biće u kojem biće tu-bivstvuje vremenito, time se i povest, bitak (raskriven u *Daseinu*) i vreme (u kojem *Dasein* autentično ili neautentično bivstvuje) pojavljuju kao polje filozofske analize” (Basta & Stojanović 1979: 11–13). Hajdegerovu fenomenologiju Tilih objašnjava nešto drugačije. On smatra da Hajdeger pokušava da svoje stavove predstavlja tako da svako ko bude želeo da promatra činjenice u tom smeru, bude u mogućnosti da to učini onako kako je sam Hajdeger činio. Na taj način, Tilih tvrdi da Hajdegerova fenomenološka metoda veoma transparentno ukazuje na suštinu pojmova o kojima je on pisao (videti: Tillich 1960: I/118).

stav o suštini bitka tubitka. Hajdeger ističe da u sastavu bitka tubitka pronalazimo neograničen broj personalnih egzistencijalnih mogućnosti (engl. *existentiell possibilities*)¹. Pomoću aktualizacije tih mogućnosti, tubitak *stvara* nove oblike svoje esencije (Heidegger 1996: 67–68). Zbog ovakvih konstatacija, deo analitičara je zaključio da ovaj savremeni nemački filozof nije odlučan po pitanju dokučivosti, odnosno nedokučivosti bitka tubitka. Međutim, detaljnije istraživanje o Hajdegerovim filozofskim stavovima pokazuje da ovaj zaključak nije ispravan. Treba istaći da Hajdeger vrlo odlučno tvrdi da je bitak tubitka dokučiv za njega samog. Tu dokučivost ne remeti ni činjenica da je njegov bitak u stalnom kretanju i napredovanju. Bitak tubitka je u njemu prisutan i, zbog toga, on je za njega u potpunosti dokučiv. Prema tome, jedini oblik nedokučivosti koji možemo zaključiti iz Hajdegerovih tekstova – naročito kada je rani Hajdeger u pitanju – jeste nedokučivost suštine bitka kao bitka, koji daje postojanje kako tubitku, tako i svim ostalim bivstvjućim entitetima. Sa stanovišta Džona Mekvorija i Blekhama, koji vrlo često nastoje da Hajdegera povežu sa teističkom teološkom tradicijom, ovaj nedokučivi bitak označava monoteistički shvaćenog Boga (videti: Blackham 1983: 103; Macquarrie 2003: 52). Naravno, u ovom kratkom radu nećemo detaljnije razmatrati autentičnost te tvrdnje. Međutim, nedoumica se pojavljuje u sledećem aspektu.

S jedne strane, Hajdeger smatra da isključivo posredstvom fenomenološke metode tubitak može dokučiti bivstvjuće entitete izvan sebe. S druge strane, on eksplicitno ističe da bitak koji je dao postojanje tim bivstvjućim entitetima jeste nedokučiv. Ovu nedoumicu možemo pojasniti i koristeći Hajdegerovu terminologiju. Dakle, ontički aspekt bivstvjućih entiteta dostupan je pozitivističkim metodama. Ovu konstataciju bi svakako prihvatio i Huserl. Međutim, sporni iskaz se pojavljuje u nastavku. Hajdeger smatra da su bivstvjući entiteti dokučivi i u ontološkom smislu, ali isključivo posredstvom fenomenološke metode. Ovde se pojavljuje protivrečnost. Tu konstataciju možemo razdeliti u dva iskaza:

- a) Bivstvjući entiteti su dokučivi u *ontološkom* smislu.
- b) Bitak bivstvjućih entiteta (koji je dao postojanje bivstvjućim entitetima) nije dokučiv u *ontološkom* smislu.

1 Ne treba zaboraviti da se Hajdeger suočavao s velikim pitanjem. S jedne strane, on je tvrdio da je jedini način saznanja bitka otpočinjanje istraživanja od bitka tubitka. S druge strane, on je bio svestan toga da je tubitak prisutan isključivo sebi samom, te da saznanjem samoga sebe ne može sebe dokazati i drugima. Prema tome, tubitak je i mogao i nije mogao da sazna bitak. Da bi otklonio ovu protivrečnost, on je pokušao da razlikuje personalne (nem. *existentiell*) i univerzalne (nem. *existenzial*) egzistencijalne mogućnosti tubitka (videti: Macquarrie 2003: 58).

Služeći se fundamentima transcendentne filozofije koju je utemeljio, Mula Sadra vrlo jednostavno rešava ovu protivrečnost. On prvi iskaz tumači u sferi manifestacija, a drugi tumači u sferi nužnog bitka. Na taj način, on zaključuje da se u prvom iskazu, kod bivstvujućih entiteta – zbog njihove egzistencijalne ograničenosti – pojavljuje esencija, te da su oni zbog toga dokučivi, ali da bitak u drugom iskazu predstavlja nužno, neograničeno biće iz kojeg esencija ne može proisteći, te koje zbog toga ne može biti epistemički dokučivo. Naravno, Hajdeger nije u stanju da spomene ovo rešenje. Razlog je jasan. Pomenuto rešenje je zasnovano na drugim doktrinama, poput primarnosti bitka u odnosu na esenciju (ar. *asalat al-vudžud*), gradiranosti bitka (ar. *taškik al-vudžud*), jednostavnosti bitka (ar. *basatat al-vudžud*), pa najzad i personalnog jedinstva bitka (ar. *vahdat al-vudžud aš-šahsijja*) – koje Mula Sadra vrlo opsežno razmatra i čiju istinitost čvrstim argumentima potkrepljuje. Prema tome, Hajdeger nije u mogućnosti da ovu protivrečnost reši na taj način.

Ova protivrečnost koja nastaje na samom početku Hajdegerove fundamentalne ontologije, kasnijim istraživačima i analitičarima njegovih filozofskih dela predstavlja veliki problem. Upravo iz tog razloga, Blekham, jedan od najpreciznijih Hajdegerovih komentatora, smatra da poslednji spisi ovog savremenog nemačkog filozofa ukazuju na tajne koje nisu usklađene sa njegovim ranijim delima (Blackham 1983: 104). Na tragu takvih Blekhamovih zaključaka, Mekvori smatra da Hajdeger prevazilazi egzistencijalističku školu, te da se na neki način približava određenom poimanju racionalne teološke ontologije (Macquarrie 2003: 52).

5.0. Zaključak

Čak ukoliko sadržinski prihvatimo Mekvorijevu konstataciju o tome da Hajdeger prevazilazi egzistencijalističku školu, moraćemo da je odbacimo kada je filozofska metodologija u pitanju. Hajdeger je do kraja svojih istraživanja ostao dosledan fenomenalističkoj i egzistencijalističkoj metodi. Upravo iz tog razloga, on nije bio sklon uobičajenim filozofskim argumentacijama. Kao što se u većini njegovih dela primećuje, on se najčešće osvrtao na racionalno opisivanje sopstvenih iskustava – ono što sačinjava srž fenomenologije. Takav pristup metafizici sa sobom je donosio brojne filozofske, pa katkada i logičke nejasnoće i protivrečnosti. Na neke primere, koji su zasenili celokupno Hajdegerovo istraživanje, ukazali smo u ovom radu. To, ipak, nije bio slučaj sa Mula Sadrom Širazijem. On je na nekoliko mesta u svojim delima eksplicitno ukazivao na nedvojben stav o tome da u svoj filozofski sistem neće uneti nijedan sud čiju autentičnost prethodno nije proverio i dokazao čvrstim filozofskim argumentima i demonstracijama (Mula Sadra 2004:

I/12). Istina, on se i te kako poslužio intuitivnim saznanjem. Međutim, to saznanje kao takvo nikada nije koristio kao prihvaćenu premisu u svojim filozofskim argumentima, već bi ga prethodno obrazložio na autentičan filozofski način.

S druge strane, postoji velika razlika u definisanju prisutnog poimanja kod čoveka, odnosno tubitka, kod Mula Sadre i Hajdegera. Obojica su saglasni u tome da prilikom sticanja tog oblika saznanja nijedan pojam ne može biti posrednik. Međutim, Mula Sadra pod prisutnim saznanjem podrazumeva nepogrešivo i neposredno saznanje u kojem sama egzistencijalna suština predmeta saznanja biva prisutna kod subjekta, tj. kod čoveka. Na taj način, ne postoji nikakva egzistencijalna dihotomičnost između subjekta i predmeta saznanja. Naime, subjekat saznanje ono što predstavlja jedan od raznih aspekata njegovog sopstvenog bitka (videti: Mula Sadra 2004: I/263–264). Međutim, kada Hajdeger govori o tubitkovom posebnom saznanju, on podrazumeva određeni oblik praktičnog, odnosno instrumentalnog saznanja koje razlikuje od onog doktrinarnog, odnosno teorijskog. Na toj razini, on razlikuje čovekovo saznanje samoga sebe i bivstvujuće entitete koji se nalaze u svetu oko njega. Po tom osnovu, savremeni nemački filozof ističe da je tubitkovo saznanje bivstvujućih entiteta instrumentalne prirode (nem. *zuhanden*), te da njegov epistemčki odnos prema njima nije objektivn (nem. *vorhanden*) (videti: Macquarrie 2003: 85–87).

Prema tome, iako postoje brojne sličnosti – kako u polaznim tačkama, tako i u filozofskim rezultatima – između Mula Sadre Širazija i Martina Hajdegera, ipak treba konstatovati da se koreni značajnih razlika u detaljima njihovih filozofskih sistema skrivaju upravo u filozofskoj metodi koju su oni koristili. Hajdeger je sledio *reorganizovanu* fenomenologiju čije je korene nasledio od Huserla, dok je Mula Sadra od svojih prethodnika nasledio filozofsku racionalno-iluminativnu metodu koju je usavršio i predstavio u obliku transcendentne filozofije. U ovom radu smo uvideli neke od različitih rezultata do kojih ove metode dovode kada je u pitanju jedna od zajedničkih polaznih tačaka ova dva filozofa – pojmovna evidentnost i suštinska nedokučivost bitka.

Primljeno: 3. marta 2014.

Prihvaćeno: 15. aprila 2014.

Literatura

- Ahmadi, Babak (2003), *Hajdeger va porseš-e bonjadin* [Hajdeger i fundamentalno pitanje], drugo izdanje, Tehran, Našr-e markaz.
- Aristotle (2012), *The Metaphysics*, translated by David Ross, Create Space Independent Publishing Platform.
- Basta, Danilo & Stojanović, Dragan (1979), *Rani Hajdeger – recepcija i kritika „Bivstva i vremena”*, Beograd, Kultura.
- Blackham, Harold John (1983), *Six existentialist Thinkers*, reprint edition, Routledge.
- Copleston, Frederick Charles (1982), *A History of Philosophy: Volume IX: Modern Philosophy: From the French Revolution to Sartre, Camus, and Levi-Strauss*, preveo na persijski jezik Ali Asgar Halabi, Tehran, Zovar.
- Descartes, Rene (1962), *The Philosophical Works*, translated by E. Haldane & R. T. Ross, Cambridge University Press.
- Forugi, Mohamad Ali (2000), *Sejr-e hekmat dar Orupa* [Tokovi filozofije u Evropi], Tehran, Safi Ali-šah.
- Gottlieb, Anthony (2005), *Rouja-je herad: tarih-e falsafe-je garb az Junan-e bastan ta renesans* [The Dream of Reason: A History of Philosophy from the Greeks to the Renaissance], prevod na persijski jezik Lejla Sazegar, Tehran, Koknus.
- Heidegger, Martin (1979), *Nitzsche*, translated by David Farel Krell, New York, Harper & Row.
- Heidegger, Martin (1996), *Being and Time*, translated by John Macquarrie & Edward Robinson, 15th edition, Oxford, Blackwell.
- Macquarrie, John (2003), *An Existentialist Theology: A Comparison between Bultman and Heidegger*, preveo na persijski jezik Mahdi Dašt-bozorgi, Kom, Buzstan-e ketab.
- Mula Sadra Širazi, Sadrudin Muhamed ibn Ibrahim (2000), *Tafsir al-Kur'an al-karim* [Interpretacija časnog Kur'ana], treće izdanje, Kom, Bidar.
- Mula Sadra Širazi, Sadrudin Muhamed ibn Ibrahim (2004), *al-Hikmat al-muta'alija fi al-asfar al-arba'a al-'aklija* [Transcendentna filozofija – četiri racionalna putovanja], Tehran, Bonjad-e hekmat-e eslami-je Sadra (Fondacija za islamsku filozofiju „Sadra”).
- Mula Sadra Širazi, Sadrudin Muhamed ibn Ibrahim (2006), „Risala al-vudžud” [Poslanica o bitku], u: Isfahani, Hamed Nadži, *Mađmu'e rasa'el-e falsafi-je Sadrul-Mota'alehin* [Zbirka filozofskih poslanica Sadrul-Muta'alihina – Mula Sadre Širazija], Tehran, Hekmat.
- Mula Sadra Širazi, Sadrudin Muhamed ibn Ibrahim (2007), *al-Mabda' va al-Ma'ad fi al-hikmat al-muta'alija* [Početak i povratak u transcendentnoj filozofiji], Beirut, Mu'asasa at-tarih al-'arabi.
- Peters, Francis E. (1967), *Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon*, New York University Press.
- Petrović, Gajo (1988), „Uvod u 'Sein und Zeit””, u: Heidegger, Martin, *Bitak i vrijeme*, preveo Hrvoje Šarinić, drugo izdanje, Zagreb, Naprijed.

- Plotinus (1991), *The Enneads*, translated by Stephen MacKenna, abridged and edited by John Dillon, London, Penguin Books.
- Sabzevari, Mula Hadi (1990), *Šarh al-Manzuma* [Komentar na Filozofski spev], Tehran, Našr-e nab.
- Sheehan, Thomas (1975), „Heidegger, Aristotle and Phenomenology”, in: *Philosophy Today* 19 (2): 87–94.
- Tillich, Paul (1960), *Systematic theology*, London, James Nisbet Publisher.
- Wahl, Jean Andre (1978), *Andiše-je hasti* [La Pensée de l'existence], preveo na persijski jezik Baker Parham, drugo izdanje, Tehran, Tahuri.
- Zonuzi, Mula Abdulah (1977), *al-Lama'at al-ilahijja*, Tehran, Anđoman-e falsafe-je Iran.

Heidegger and Mulla Sadra – Conceptual Evidence and Essential Inscrutability of Being

Muamer Halilović

*Department of Religious Civilization,
Center for Religious Sciences “Kom”, Belgrade, Serbia*

Considering the views of the founder of the Islamic transcendental philosophy Mulla Sadra Shirazi and one of the most important representatives of modern existentialist school Martin Heidegger we can see certain similarities. They both saw the question of being as the crucial issue of the philosophical systems they established. However, although we note that they began their philosophical exploration from the similar starting point – i.e. *the question of being* – details of their philosophical systems differ significantly. A detailed explanation of their philosophical differences, of course, would require a much more extensive study. Nevertheless, in this paper, the author is trying to point out some aspects of content and methodological disagreements of these two philosophers which appear at the beginning of their philosophical studies, i.e. in justifying the authenticity of the doctrine of conceptual evidence and essential inscrutability of being. This topic, which seems the same at first glance at Mulla Sadra and Heidegger, is discussed in detail in this paper; eventually, four fundamental differences that arose with the two philosophers are pointed out. Moreover, as this topic plays a fundamental role in the further development of their philosophical systems, the author concludes that the roots of their subsequent and significant disagreement, among others, should be sought in this doctrine as well.

Keywords: *being, Heidegger, Mulla Sadra, conceptual evidence, essential inscrutability*